

BURSA YERLİ AĞIZLARINDA İSİM İŞLETME EKLERİ¹

Şükrü BAŞTÜRK*
Mustafa ULUOCAK**
Süleyman EROĞLU***
Hatice ŞAHİN****

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmaların özellikle son yıllarda büyük artış gösterdiği bilinmektedir. Bu artışa bağlı olarak bugüne kadar çok az incelenmiş ya da hiç ele alınmamış bölge ağızları üzerinde yoğunlaşan çalışmalar dikkati çekmektedir. Bugüne kadar bir iki çalışmayla ele alınmış Bursa yerli ağızları için Uludağ Üniversitesi destekli bir proje ile başlatılan yerli ağızları derleme ve inceleme çalışmalarının ardından Bursa bölgesi ağızlarının genel özellikleri ve fiil çekimi ortaya konmuştur. Özellikle Bursa yerli ağızlarında fiil çekimi konusunu tamamlayacağı düşünülen bu yazıda Bursa yerli ağızlarında isim işletimi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Türkçesi ağızları, isim işletme, durum ekleri, iyelik ekleri, Bursa yerli ağızları.*

¹ Uludağ Üniversitesi F 2006/26 No'lu "Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi" adlı proje kapsamındaki çalışmalardan üretilmiştir.

* Dr. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

** Dr. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

*** Dr. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

**** Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ABSTRACT

Case Ending in The Bursa Indigenous Dialects

Works of the Turkey Turkish dialects has been known significant increase especially in recent years. Depending on the increase so far draws on attention studies focused on the region of the dialects not been examined or few. In order to Bursa indigenous dialects has been deal with two-one studies until now compilation and review indigenous dialects studies are started with a project which are supported by Uludag University following have been exhibited general features and conjugation of the Bursa region dialects. This article that is thought of especially subject of the Bursa indigenous dialects conjugation to complete will be discussed case ending in the Bursa indigenous dialects.

Key Words: *Turkey Turkish dialects, declension, noun case, possessive suffix, Bursa region dialects.*

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalar özellikle son yıllarda büyük artış göstermiştir. Üniversitelerde doktora ve yüksek lisans tezi düzeyinde yapılan tezler, makaleler ve kitaplarla birlikte düşünüldüğünde konuyla ilgili önemli bir kaynakçanın oluştuğu gözlemlenmektedir. Bazı bölge ağızları hatta yurt dışındaki coğrafyalarda bulunan ağızlarla ilgili çalışmaların belli bir düzeye gelmiş olduğu görülmekle birlikte daha az ele alınan ve çalışılan bölge ağızları da mevcuttur. Bu ağızlardan biri de Bursa bölgesi ağızlarıdır. Bursa bölgesi ağızlarıyla ilgili olarak bugüne kadar tespit edilen bir iki bitirme tezi dışında çalışma tespit edilememiştir.² Bu eksikliği giderme ve Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalara katkıda bulunabilmek amacıyla 2006 yılında Uludağ Üniversitesi destekli “Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi” adlı proje kapsamında Bursa ağızlarıyla ilgili derleme çalışmaları başlatılmıştır. Son aşamasına gelen çalışmada derleme ve çözüme işlemleri tamamlanmıştır.

Bursa’da bugün için resmi kayıtlara göre 687 köy bulunmaktadır. Kırım’ın Ruslar tarafından işgal edildiği 1771 yılından sonra değişik dönemlerde ortaya çıkan göç dalgalarıyla Bursa’da başta merkez olmak üzere çeşitli ilçelerde çok sayıda göçmen köyü ve mahallesi oluşturulmuştur. Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Bursa’da 185 göçmen

² İ. Yılmaz, Bursa İli Yenişehir Yöresi Ağızları Sözlüğü, Lisans Bitirme Tezi, Ankara Üniversitesi, DTCF, Ankara 1981. Ayrıca ulaşılabilen kaynaklarda Bursa ağızıyla ilgili Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Sevgi Kulja ve tarafından yapılmış bir lisans tezi tespit edilmiştir.

köyü ya da mahallesi bulunmaktadır.³ Bu köylerin yüzden fazlası Rumeli, 30'u Batum göçmenlerinin, 10'u Çerkezlerin, 7'si Tatarların, bunun dışında birer ikişer olmak üzere Abazaların, Boşnakların, Dağıstanlıların yerleşmiş olduğu köylerdir. Bazı köylerde de yerli halkla beraber Tatar ve Çerkezlerin karışık yerleştiği bilinmektedir.

Değişik dönemlerde gerçekleşen göçler, zamanla Bursa'yı bir göçmen şehri haline getirmiş, bunun sonucu olarak göçmenlerin beraberinde getirdikleri dil özellikleri öteden beri Bursa'da kullanılan yerli ağızlarla yan yana kullanılır olmuştur. Yerleşim birimlerinin yakınlığı sonucu ortaya çıkan bu etkileşimin görüldüğü ilçeler; merkez başta olmak üzere Karacabey, Mustafakemalpaşa, Gemlik, Yenişehir, İznik, Orhangazi ve İnegöl'dür.

Göçmen iskânından neredeyse hiç etkilenmeyen ilçeler bugünkü adıyla Harmancık, Büyükorhan, Orhaneli ve Keles ilçeleridir. Orhaneli ilçesinde Çanak ve Osmaniye adında iki köye Batum göçmenlerinin yerleştirilmiş olduğuna dair bilgiler bulunsu⁴ da göçmenlerden uzak kaldığı düşünülecek olan ilçeler bunlardır.

Derleme çalışmalarının başlangıcında tespit edilen yerli köyler, ikinci adımda göçmen unsurların daha az olduğu ve Bursa merkezine daha uzak olan köyler açısından da elemenden geçirilmiştir. Proje kapsamında ilk adımda tespit edilen bütün yerli köylere gidilmiş, derlemeler yapılmış ancak Bursa yerli ağızlarının dil özellikleri ele alınırken daha temiz ağza sahip olduğu düşünülen dağ köylerinden derlenen malzemeler değerlendirmeye alınmıştır.

Bu makalede söz konusu proje kapsamında özellikle dil özelliklerinin daha fazla korunduğu düşünülen dağ yöresinden derlenmiş ve çözülmüş metinlerden yola çıkılarak daha önce hazırlanmış ve bildiri olarak sunulmuş⁵, Bursa yerli ağızlarının genel dil özellikleri ile fiil çekimi konusunun tamamlayıcısı olacağı düşünülen Bursa yerli ağızlarının isim işletme ekleri verilmeye çalışılacaktır.

³ Muammer Demirel, "XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Aralık 2008, Bursa, s. 45-48.

⁴ Muammer Demirel, "XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Aralık 2008, Bursa, s. 45-48.

⁵ Süleyman Eroğlu, Şükrü Baştürk, Mustafa Uluocak, Hatice Şahin, "Bursa Yerli Ağızlarının Genel Özellikleri", II Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı 21-23 Mayıs 2009, Kars.

Mustafa Uluocak, Süleyman Eroğlu, Şükrü Baştürk, Hatice Şahin, "Bursa Yerli Ağızlarında Fiil İşletimi", II Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı 21-23 Mayıs 2009, Kars.

ÇOKLUK EKİ

Bursa yerli ağızlarında çokluk eki, standart dilde ve diğer ağızlarda olduğu gibi +lAr ekidir. Ancak ekte görülen ses düşmesi ve benzeşme gibi ses olayları ekin görünümünü değiştirmiştir. Derlenen metinler incelendiğinde çok az örnekte +lAr ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun standart ağızın bölgeye bulaşmasından ya da konuşmacının özenli konuşma isteğinden kaynaklandığı düşünülebilir. Aynı konuşmacıda +lAr ve +lĀ hatta +nAr ve +nĀ şekillerinin tespit edilmesi bu görüşü desteklemektedir.

+lAr

bĀlar (bağlar) Keles-Gelemiş
beygirlere Harmancık-Saçaklı
çubukları Harmancık-Saçaklı

+nAr

obalarımız Harmancık-Saçaklı
Şehirlere Keles-Gelemiş
Ēnnarı Keles-Gelemiş

Dağ köylerinden derlenen metinlerde genel özellik olarak dikkati çeken ilk nokta Bursa bölgesi ağızlarının dâhil olduğu Batı grubunun da karakteristik özelliklerinden olan r düşmesine bağlı olarak ekin sonundaki r ünsüzünün düşmesi ve düşmeye bağlı olarak ekin ünlüsünün uzamasıdır. Bu durum, çokluk ekinin kelimeye gelen son ek olup olmamasıyla ilgili değildir.

+lĀ

bişĒlĒ Büyükorhan-Armutçuk
burlĀda Keles-Gelemiş
dĀlĀnda Harmancık-Saçaklı
ĒkeklĒdendi Büyükorhan-Armutçuk
ektiklĒmiz Büyükorhan-Armutçuk
öküzlĒmiz Büyükorhan-Armutçuk
sokaklĀda Büyükorhan-Armutçuk
tĀrihlĒden Keles-Gelemiş
doñuzlĀ Harmancık-Yeşilyurt

+nÁ

Sonu n ünsüzü ile biten kelimelere getirildiğinde eki ilerleyici benzeşmeye uğramış biçimde kullanılmaktadır.

dānnē: düğünler Büyükorhan-Armutçuk

dānnēde: düğünlerde Büyükorhan-Armutçuk

unnarı: onları Keles-Gelemiş

gövercinnē: güvercinler Harmancık-Yeşilyurt

unnÀ: onlar Harmancık-Yeşilyurt

İYELİK EKLERİ

Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerde iyelik ekleri önemli bir değişiklik göstermemektedir. Bu eklerde eklerin ünlüsü ünlü uyumlarına uymaktadır. İyelik eklerinin eklendiği kelimelerde ve kendinden önceki eklerde özellikle ğ ve r ünsüzlerinin erimesi ve düşmesi sonucu bazı ses değişiklikleri görülmekle beraber iyelik eklerinde herhangi bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Bunun yanında iyelik eklerinin ikinci kişilerde ñ sesini muhafaza ettiği görülmektedir.

+(I)m

adım: Büyükorhan-Armutçuk

allahıma: Büyükorhan-Armutçuk

çocuklūm: Büyükorhan-Armutçuk

ŪlaklÀm: Büyükorhan-Armutçuk

Yaşım: Büyükorhan-Armutçuk

+(I)ñ

otdūñ< oturduğun Harmancık-Saçaklı

Ūocañ: Orhaneli-Gümüşpınar

Gıdañı: Harmancık-Akalan

ayÀn : (ayağın), Natçalar Kamil Tuncer

+(s)I(n)

arkasına: Harmancık-Saçaklı
daina <dağına: Harmancık-Saçaklı
dAlÀnda<dağlarında: Harmancık-Saçaklı
dedesinde: Harmancık,-Akalan
hayvan işi: Harmancık-Saçaklı
üstüne: Harmancık-Saçaklı
yArük köyü: Harmancık-Akalan

ğ sesinin erimesi sonucu büzülmeye uğramış biçimde de kullanılabilir.

çocū: çocuğu Harmancık-Akalan

+(I)mIz

bakkalımız: Büyükorhan-Armutçuk
devletimize: Büyükorhan-Armutçuk
ektiklēmiz: ektiklerimiz Büyükorhan-Armutçuk
öküzlēmiz: öküzlerimiz Büyükorhan-Armutçuk
tAlamızdan: tarlamızdan Büyükorhan-Armutçuk
dCdimiz: dediğimiz Harmancık-Akalan
tarlalAmız: tarlalarımız Büyükorhan-Armutçuk

+lArI(n)

gözlēni: gözlerini Harmancık-Akalan
diyerleri, Akçasaz Arif Aslan

DURUM EKLERİ

Tamlayan Durumu: İsimlere gelerek diğer durum eklerinden farklı olarak fiillerle değil de isimlerle ilgi kurması açısından durum ekleri arasındaki yeri tartışmalı olan tamlayan eki, Bursa yerli ağızlarında yazı diline paralel biçimde kullanılmakla beraber ağırlıklı olarak ñ ünsüzünü koruması yönüyle yazı dilinden ayrılmaktadır. Birinci kişi zamirleriyle olan

kullanımında yazı dilinde görülen ilerleyici benzeşme bölge ağızlarında da görülmektedir. benim Büyükorhan-Armutçuk

+(n)İñ

başımıñ: Keles-Düvenli
gençlẽñ: gençlerin Orhaneli-Gümüşpınar
Úanıñ içinde: Orhaneli-Gümüşpınar
Úardeşimiñ: Orhaneli-Gümüşpınar
seniñ: Orhaneli-Gümüşpınar
yassınıñ: Orhaneli-Gümüşpınar
yoluñ: Orhaneli-Gümüşpınar

+(n)In

ananın: Harmancık-Akalan
tavūn: tavuğun Harmancık-Akalan

Yalın Durum: Bursa bölgesi ağızlarında da bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi eksiz kullanılmaktadır.

Belirtme durumu: Belirtme durumu eki standart dilde bu durum için kullanılan ekle aynı biçimdedir. Ekin ünlüsü ünlü uyumlarına uymaktadır.

+(y)I

bunarı: bunları Harmancık-Akalan
deliÚannılımızı: delikanlılığımızı Harmancık-Akalan
gübreyi: Büyükorhan-Armutçuk
ihtiyacımızı: Büyükorhan-Armutçuk
milleti: Büyükorhan-Armutçuk

Ses değişmeleri sonucunda büzülmeye uğramış biçimler de görülmektedir.⁶

⁶ Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002 adlı yayında s. 85'te Uşak ağızlarında da aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir.

ēkmei: ekmeđi Būyūkorhan-Armutçuk

çolū çocū: (çoluđu çocuđu) Harmancık-Akalan

3. kişi iyelik ekinden sonra aşağıdaki biçimde kullanılabilir.

konnun komşusun <konusunu komşusunu:
Harmancık-Akalan

Yönelme durumu: Bu durumun eki de yazı dili ile paralellik göstermektedir. Ekteki ünlü uyuma uygun olarak kullanılmaktadır.

+(y)A

bakkala çakkala: Būyūkorhan-Armutçuk

başımıza: Harmancık-Akalan

buraya: Harmancık-Akalan

devletimize: Būyūkorhan-Armutçuk

yol boyunca: Harmancık-Akalan

mutvÀ: mutfağa Harmancık-Akpınar

Bulunma durumu: Bulunma durum ekinin ünsüzü genellikle ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna aykırı olarak kullanılmaktadır. Ekte bulunan ünlü ise her zaman ünlü uyumlarına uyar.

+dA

burada: Būyūkorhan-Armutçuk

d{nnēde: Būyūkorhan-Armutçuk

deliŪannılımızda: Harmancık-Akalan

iřde: Harmancık-Akalan

sokaklÀda: Būyūkorhan Armutçuk

zamanımızda: Būyūkorhan-Armutçuk

Ayrılma durumu: Bu ekin ünsüzü de ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna uymadan kullanılmaktadır.

+dAn

Àmetden mēmetden: Ahmetten Mehmetten
Harmancık-Akalan

dēdelēden: dedelerden Harmancık-Akalan
evelkinnēden Büyükorhan-Zaferiye
gelenlēden : gelenlerden Harmancık-Akalan
kövünden: köyünden Büyükorhan-Armutçuk
tÀlalÀdan: tarlalardan Büyükorhan-Armutçuk
tÀlamızdan: tarlamızdan Büyükorhan-Armutçuk
ūndan: ondan Harmancık-Akalan
ırdan: oradan Büyükorhan-Armutçuk

Tek tük örnekte ekin ünsüzü ötümsüz biçimde görülebilmektedir.
pirinşten: pirinçten Büyükorhan-Zaferiye

Araç durumu: Eski Türkçede yaygın araç durum eki olarak kullanılan +In eki, Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerde yazı dilinde olduğu gibi kalıplaşmış bazı örneklerde kendini göstermektedir. Bölgede araç durumunu karşılamak için ile edatının ekleşmiş biçimi +(I)IA ve onun genişletilmiş biçimi +(I)lAn ile ilerleyici benzeşmeyle oluşmuş +(I)nAn biçimi ve çok seyrek olarak da +(I)nA kullanılmaktadır.

yayan Harmancık-Yeşilyurt

+(I)IA

bağımla: Harmancık-Akalan

bÀçemle: Harmancık-Akalan

+(I)lAn

yoksuzluklan: Büyükorhan-Armutçuk

ÚazıklÀalan: Büyükorhan-Armutçuk

Āküzlen: Büyükorhan-Balaban

kirkitlen: Büyükorhan-Zaferiye

sabÀalen: Orhaneli-Gümüşpınar

+(I)nA

sabahın: sabahleyin Harmancık-Akalan

+(I)nAn

allahın emrinen: Büyükorhan-Yakuplar

annelernen: Harmancık-Akalan

arabçynen: arabayla Keles-Dağdibi

Aşaman: akşamleyin Büyükorhan-Perçin

ayınnan: ayıyla Harmancık-Balatdanişment

çorapnan: çorapla Büyükorhan-Perçin

ellēnen: eller(iy)le Harmancık-Akalan

güşlüknen: güçlükle Keles-Gelemiç

sennen Büyükorhan-Balaban

şeylēnen: şeylerle Harmancık-Akalan

ÚlÀminan: kulağımla Harmancık-Akpınar

innÀn: Büyükorhan-Balaban

Bir örnekte zaten genişletilmiş araç durumu eki bir derece daha genişletilmiştir.

arabÿynene: arabayla Harmancık-Yeşilyurt

Eşitlik durumu: Bursa yerli köylerinden derlenen metinlerde Türk dilinde eşitlik durumu için kullanılan +CA eki yok denecek kadar az örneklendirilebilmiştir.

+CA

Ekle ilgili örneklere rastlanmamıştır.

Yön gösterme durumu: Bu durumu karşılamak için Türk dilinin tarihi devirlerinde +GArU ve +rA biçiminde kullanılan ve daha sonra yerini doğru edatına bırakan ekin örnekleri Bursa yerli ağızlarında kalıplaşmış bazı örneklerde korunmakta işlek olarak doğru edatıyla karşılanmaktadır.

aşÀ dōru: Büyükorhan-Armutçuk

yukarı dōru: Büyükorhan-Armutçuk

SORU EKİ

+mI soru eki benzeşme yoluyla +nI biçiminde de görülebilmektedir.
Úlâklâm mı Büyükorhan-Armutçuk

Bursa Yerli ağızları Türkiye Türkçesi ağızları arasında Batı Grubu ağızları arasında yer almaktadır. İsim işletme ekleri açısından bakıldığında bu eklerin yazı dili ve diğer bölge ağızlarıyla paralellik gösterdiği gözlemlenmektedir. Bununla beraber Batı grubu ağızlarının en önemli ses özelliği olarak bilinen ilerleyici benzeşme ve r ünsüzünün düşmesi sonucu ekleşmelerde ve söz konusu eklerde bazı büzölmeler ve hece düşmeleri yaşanmaktadır.